

Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը

արմատները, զարգացումը և
թյուրընկալումները

Թոմաս դե Վաալ

Թոմաս դե Վաալը
Լոնդոնի Պատերազմի և խաղաղության
լուսաբանման ինստիտուտի (IWPR)
կովկասյան ծրագրերի խմբագիրն է:
Նա լայնորեն լուսաբանել է
Հարավային Կովկասի և
Ռուսաստանի հաղափական
իրադարձությունները և հեղինակել
«Սև ալգի. Հայաստանը և Ադրբեջանը
խաղաղության և դաշնակցության միջև»
գիրքը:

Բոլոր հակամարտություններն էլ ունեն իրենց նախադաս-
մունքները: Սակայն ոչ բոլորն ունեն այնպիսի հստակ մեկ-
նաբեր, որոշիչ ունեն դարաբաղյան հակամարտությունը:
Կողմերի հիմնական դիրքորոշումները, այն է՝ Ղարաբաղի հայերի
որոշումը Հայաստանի օգնությամբ անջատվել Ադրբեջանից և
Ադրբեջանի՝ այն թույլ չհասնել վճռականությունը, որդեգրվեցին
1988 թվականի փետրվարին, և հենց այդ ժամանակ էլ, ինչպես
խաղաղ երկնքում ճայթած ամպեր, սկիզբ առան հանկարծահաս
խռովությունները՝ ցույցերի, գործադուլների, հաղափական վեճերի,
փախսականների ալիքների և ջարդերի սեսուֆ: Այն, որ լայնա-
մասշտաբ ռազմական գործողությունները հայերի և ադրբեջանցի-
ների միջև սկիզբ առան միայն 1991 թվականին, ավելի շուտ
ու զինամթերի ժամանակ, քան ռազմական գործողություններ ծա-
վալելու մտադրություն չունենալու արդյունք է:

1988 թվականի փետրվարյան իրադարձությունները դրամա-
տիկ, անակնկալ և ընդհանուր առմամբ անկանխատեսելի էին Եվրոպայի
համար, որտեղ հասցրել էին մոռանալ ազգայնականության՝ որդե-
հաղափական հզոր ուժի գոյության մասին: Այս իմաստով, համդիս-
նալով ազգային հողի վրա առաջին լուրջ թնջուկը ու կոմունիստա-
կան դարաբաղյան հակամարտությունը կարող է
համարվել այս կարգի հակամարտություններից ամենամոտա-
վին և միաժամանակ ամենական խրոխտված: Հարավսլավիայում
կամ խորհրդային Միությունում բռնկված այլ հակամարտություն-
ների Եվրոպայի հակամարտությունն ավելի քան անխառնա-
փելի էր, քանի որ դրա ժամանակներն ընկած էին ուս կոմունիստական
ժամանակաշրջանում կողմերի փոխհարաբերությունների «ներքին
կառուցվածքում»: Պատերազմի իրադարձությունները, վիճելի
սարաժային սահմաններ, անկայուն անվտանգության համակարգ և
երկու կողմերի միջև երկխոսության բացակայություն՝ ահա այն չորս
բաղկացուցիչ սարքեր, որոնք, անհանգստությունների սկսվելուն
դեռ, Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև հարաբերությունների խթան-
ման ժամանակ հանդիսացան: Այնուամենայնիվ, խնդիրն այնքան մոտ
և այնքան խորն էր, որ չգտնվեց և մինչև այժմ էլ չի գտնվում այն կար-
գավորելու ուղև մեխանիզմ:

Պատերազմի ղարաբաղի մասին. ինքնություն և դաշնակցություն

Պատերազմի իրադարձությունները սարսափեցին երկու
հասարակությունների բոլոր շերտերում: Դեռ նախքան ռազմական
գործողությունների մեկնարկը, մտավորականների կողմից մեկ-
վեցին մամուլային փաստեր, որոնք ձևավորեցին հիմնավոր-
ումների այն ազգային համակարգերը, որոնցով այնուհետև հիմ-
նավորվում էին ռազմի դաշնակցության ունեցող իրադարձություն-
ները: Կողմերի դիրքորոշումներն առաջին անգամ ի հայտ եկան
1960-ականներին Նիկիտա Խրուշչովի մայիսյան հեռուստա-
յան «հաղթի» ժամանակ, երբ դաշնակցության ստեղծվեցին
դեռևս չստեղծված կողմից թույլատրված կամ «ուղղափառ» ազգայնա-
կանության գոյության համար: Սակայն դառնվեց, որ դրանք վե-
րահսկելը չափազանց բարդ խնդիր է, հասկալիք, երբ ավելի ուշ
երջանում գրող-իրադարձականներ Զիա Բուրյանովի և Զորի

Բալայանի կողմից Երևանում անց կրվեցին դաշնության
սրամագնոն հակառակ տարբերակներ:

Երբ 1988 թվականին հակամարտությունը ջրի երես դուրս ելավ, ե-
րկու կողմում էլ հայտնվեցին հարաբերությունները խզելու դա-
րաս ժամափլեցիսների և բարոյիների խմբեր, որոնք սկսեցին տա-
րբեր վերադարձնել աշխարհային լույս ընծայել, ինչպես օրի-
նակ՝ «Ղարաբաղ. ողբերգության մեղավորը քաղաքացի է»
գրքով: Ցավալիորեն, այս առումով փչ բան է փոխվել: Գաղա-
փարական այս մարտերը մինչ օրս էլ շարունակվում են ինքնուրու-
նից ճանաչող լատինի Երևանում, այնպես էլ երկու երկրներում
անցկացվող հասարակական կարծիքի հարցումները վկայում են,
որ հարցվողների ճշգրիտ մեծամասնությունն անհմար է համարում
խաղաղության ուղև համաձայնագրի Երևանում ղարաբաղի
հանձնումը մյուս կողմին: Երկու կողմերի համար էլ սովորություն է
դարձել հավասար, որ լինել առանց Լեռնային Ղարաբաղի մե-
ղակում է ունենալ թերի ազգային ինքնություն, թեքա կամ վիրա-
վոր ժողովրդություն: Սա իր հերթին սասկացնում է անաղա-
վության զգացումը, որ առաջանում է այն վստահության հանդեպ, որ
մեկ կայացնում են մյուս կողմն ու նրա դաշնակցությունը:

Թյուր կլինի այս վախերը վերագրել սոսկ երևակայությանը. ի վերջո
թե՛ Հայաստանի և թե՛ Ադրբեջանի նորագույն դաշնությունը դառ-
նալու է աղետների և զրկանքների բազմաթիվ օրինակներ, որոնք էլ
լուրջ մտավայրություններին հիմն են հանդիսանում: Երկու դեռու-
թյունների դեպքում էլ հաղափանցիկ գերակշռող մասն արդյունք է
հայրենիքի դուրս՝ դաշնակցության, սեղանահանումների և մեծ ժողովու-
րդի միջև կայացած համաձայնագրերի արդյունքում: 1828 թվակա-

նին կնկարված Թուրմենյայի դաշնակցության Երևանում բաժանվեց
երկու՝ ռուսական և իրանական մասերի, իսկ 1915-1921 թվական-
ներին գերեզմանների վրա՝ հաղափարականության հետևանքով
Հայաստանի տարածքը խիստ կրճատվեց: 1915 թվականին Անատոլի-
այում իրագործված հայերի զանգվածային սպանություններն իրենց
մասշտաբներով սկսվեցին են ժամանակակից դաշնության ընթաց-
քում տարածաշրջանում իրականացված այլ բռնությունները: Սա-
կայն ֆանտոմ դարի սկզբներից ի վեր փչ չեն տարածվել մահ ադ-
բեջանցիները՝ հաճախ հայերի ձեռքից: Հենց այս դրվագներն են, որ-
տեղ ադրբեջանցիներն ու հայերը տուժել են միմյանց (ոչ ռուսների,
վրացիների կամ այլոց) ձեռքից, որ գտնվում են արդի ազգայնական
դաշնակցության ուսուցողական կիզակետում:

Ղարաբաղյան հակամարտության այժմեական բնույթը

Հայ-ադրբեջանական առաջին լուրջ ընդհարումները գրանցվել են
Տասնիններորդ դարի վերջին: Հայերը և ադրբեջանցիներն այն երկու
հիմնական ազգային խմբերն էին, որոնք միախառն բնակվում էին
Ռուսական, Օսմանյան և Պարսկական կայսրությունների միջև ըն-
կած՝ հարյուրավոր կիլոմետրով ձգվող տարածքում: Հայերը, որոնք մե-
ծաղթեցին կենտրոնացած էին հաղափարի բնակավայրերում, որոնք
առավել հաջողակ առևտրական դաս՝ սովորաբար սոցիալական և
ճնշեական շեքանկյուններից առավել բարձր դիրք էին զբաղեցնում:
Տասնիններորդ դարի վերջին ազգայնական տարածությունների ի
հայտ գալու և ռուս-օսմանյան հակամարտության սկսվելու հետ զուգըն-
թաց՝ հայերը դարձան Օսմանյան կայսրության ամենաազդեցիկ և
միաժամանակ ամենախոցելի համայնքը: Եվ եթե ընդամենը մի քա-

նի սերունդ առաջ հիմնականում ժիա արքեպիսկոպոսները և առավելապես սուրբ թուրքերը բավականաչափ ընդհանրություններ չունեին, աղա, Եսեթի ընդհանրությամբ լայնամասշտաբով, նրանց կադրերն հետզհետե ավելի ու ավելի էին սերտանում և հայերի կողմից սկսում էին ընկալվել որպես մեկ ամբողջություն: Սրա արդյունքում հայերի Երջանուն ձևավորվեց ընդհանրական մի տեսակետ, թե արքեպիսկոպոսները նույնպես «թուրք» են և, հետևաբար, կիսում են 1915 թվականի ցեղասպանության դաժնասխանականությունը:

1917-20 թվականների հայ-արքեպիսկոպոսական զինված հակամարտությունը սահմաններ գծելու և կենսունակությունը պահպանելու անկանոն մի փորձ էր. արյունոտ մի գործընթաց, որ համակել էր Արևելյան Եվրոպայի մնացյալ հասկանքը և Բալկանները: Դա նաև ուրիշի ձեռքերով մղվող լուսաբերում էր. մայրոք դարի կեսից ի վեր Ռուսաստանի ու Թուրքիայի միջև բարունակվող տարաբանության և հակամարտություն, որի ընթացքում նրանցից յուրաքանչյուրն, իբրև իր տեղական դաժնակից, համադասասխանաբար, օգտագործում էր հայերին և արքեպիսկոպոսներին:

Ղարաբաղի դժբախտությունն է, որ այն միշտ հայտնվել է «արան-ում»: Անխառնագրական առումով այն զսնվում է երկու երկրների միջև ձգվող լեռնային ջրբաժանի արքեպիսկոպոսական կողմում: Ժողովրդագրական առումով այն ունեցել է խառը ազգային լուսակա-նություններ բնակչություն, ընդ որում՝ դարձե բարունակ հայերն ակնհայտորեն գերակշռել են լեռնային հասկանքներում, իսկ արքեպիսկոպոսները՝ հարթավայրերում, ինչպես նաև Զուլա հաղափուն (կամ Զուլի, ինչպես այն անվանում են հայերը): Մեակոպային առումով Ղարաբաղը երկու կողմերի համար էլ հսկայական կարևորություն ունի: Հայերի համար Ղարաբաղի մեակոպային կարևորությունը դրա տարածքով մեկ սփռված տասնյակ հայկական եկեղեցիներն են, միջնադարում մեյի-իսխանների կողմից հիմնադրված տեղական ինքնակառավարման համակարգը և Ղարաբաղի հայերի ռազմական համբավը: Արքեպիսկոպոսների համար Ղարաբաղը զուգորդվում է տասնութերորդ դարի խոշոր հաղափներից մեկի՝ Զուլայի Երջը սփռված խանության հետ, նաև արքեպիսկոպոսական մեակոպային ծաղկման Երջանի հետ՝ ի դեմս այնպիսի կոմպոզիտորների ու բանաստեղծների, ինչպիսիք էին Վազիֆը, Նաթանը և Ուզեիր Հաջիբեկովը: Կարճ ասած, Ղարաբաղը ինչպես և Երջանը, Ֆլանդրիան կամ Զառնիքը, մեակոպապետ հարուստ սահմանային գոտի է, և ինչպես վերջիններս, դասադասված է ռազմական թափառքներ լինելու:

1920-21 թվականներին այս հակամարտության միակ լուծումը կարող էր դառնալ կամ կողմերից մեկի ռազմական հաղթանակը, ինչպես տեղի ունեցավ Անատոլիայում, Զանգեզուրում և Նախիջևանում, կամ կայսերապետական ուժի կողմից լուսաբերված նոր կառուցվածքը: Այն բանից հետո, երբ Բրիտանիային չհաջողվեց լուսաբերել խնդիր կարգավորման իր տարբերակը, կայսերական դասավորի դեմում հայտնվեցին բոլեվիկները, որոնք 11-րդ կարմիր բանակի ուժերով 1921 թվականի մայիսին գրավեց Ղարաբաղը: 1921 թվականի հուլիսի 5-ին բոլեվիկյան կոլկասյան կոմիտեն՝ Կոլկասյանում, Ասայինի ղեկավարությամբ որոշում կայացրեց Լեռնային Ղարաբաղը Արքեպիսկոպոսի հանձնելու մասին: 1923 թվականի հուլիսին Արքեպիսկոպոս կազմում ստեղծվեց Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը (ԼՂԻՄ), որի սահմաններում հայերը գերակշիռ մեծամասնություն էին կազմում՝ ընդհանուր բնակչության 94 տոկոսը:

Նման կառուցվածքի լայնամասշտաբով ԼՂԻՄ-ը դարձավ խորհրդային այն երկու ինքնավար մարզերից մեկը, որոնք զսնվելով միութենական մի հանրապետության կազմում, սերտորեն կապված էին միութենական մեկ այլ հանրապետության հետ (մյուսը մեծամասնություն կազմող ռուս բնակչությամբ Ղրիմն էր, որը թեպետ նույնպես անկայուն կառույց էր, սակայն, ինչպես ցույց տվեց փորձը, նվազ խնդրահարույց): Նման կարգավորման հակասականությունը երբևէ բացեկազմ չհնարվեց, մինչդեռ դրա ազգային մեկնաբանումները տարածվեցին հակառակ բնույթ էին կրում. հայերի մեծամասնությունը երբևէ չընդունեց 1921 թվականի որոշումը, որի դեմ անգամ բողոքի ցույցեր անցկացվեցին 1945, 1965 և 1977 թվականներին: 1988 թվականի փետրվարի 20-ին ԼՂԻՄ Երջանային խորհուրդը փլուզվեց հոգու մի որոշման, որով խնդրում էր խորհրդային կառավարությանը՝ թույլ տալ Ղարաբաղին դուրս գալ խորհրդային Արքեպիսկոպոսական միջև և միանալ խորհրդային Հայաստանին: Ինչպես և կարելի էր ակնկալել, առաջադրված հարցը կատարյալ զարմանքով ընդունվեց արքեպիսկոպոսների կողմից. նրանց համար Լեռնային Ղարաբաղի՝ իրենց հանրապետության մաս լինելը աղաքացուն կարիք չունեցող մի փաստ էր, որը հաստատվում էր ինչպես ամենօրյա լուսակոպապետ, այնպես էլ Ղարաբաղի հանդեպ Արքեպիսկոպոսական ժառանգության իրավունք փաստող գիտական գրականությամբ:

Այստեղ անհրաժեշտ է ուշադրությունը սևեռել մի կարևոր հանգամանքի վրա. տարածաբանական «ճարտարապետության» տակ թափված այդ ներքին հակասությունները չեն զուգորդվում էին ունենում Ղարաբաղում բնակվող մարդկանց առօրյա կյանքի վրա: Ինչպես կվկայի հայերի և արքեպիսկոպոսների մեծամասնությունը, նրանք ավանդաբար ավելի սերտ առնչակապ կապեր են ունեցել միմյանց հետ, քան նրանցից յուրաքանչյուրը՝ վրացիների հետ: Երբ ամուսնությունների ցուցանիշը ևս բարձր էր: խորհրդային ժամանակաշրջանի ղարաբաղցիները՝ թե՛ հայերը և թե՛ արքեպիսկոպոսները հավասար չափով խոսում էին երկու լեզուներով, լավ հարաբերությունների մեջ էին իրենց հարևանների հետ և փչ ուշադրություն էին դարձնում երևանում և Բաքվում զսնվող մեակոպականների կողմից առաջ բաժնվող ազգայնական լուսանումներին:

Հետևաբար, տարրական սխալ կլինի ղարաբաղյան հակամարտությունը դիտարկել որպես «դարավոր տեղություն» դրսևորում կամ կրոնական հակամարտություն: Մեակոպային, առնչակապ և ամուսնական հարաբերությունները մինչ այժմ էլ բարունակում են կապել հայերին և արքեպիսկոպոսներին միմյանց հետ Մոսկվայում, Վրաստանում և Իրանում, ասել կուզի՝ ղարաբաղյան հակամարտության գոտուց դուրս զսնվող ցանկացած վայրում:

Անվանագրության երկրներում

Այսպիսով ի՞նչն այս սովորական հարևաններին դրեց հակամարտության: Անվանագրության և վստահության զգացումի կտրուկ անկման մեջ կարելի է մեղադրել խորհրդային լուսակոպոսական ոչ ճկուն համակարգին, որն ի վիճակի չէր զուգորդել հանել Լեռնային Ղարաբաղի խնդիր հիմնում ընկած հաղափական հակասություններից: Մեծապես կենսորոնաձիգ սույն համակարգը ի վիճակի էր անվստահություն աղաքահովել վախի միջոցով, մինչդեռ երկու համայնքների միջև ծագած հակամարտությունը փոխհամաձայնությամբ լուծելու և ոչ մի միջոց չունեց:

ղական կոմունիստական կուսակցությունները հրաժարվեցին կասաբել ճառ հրահանգները: Ինչդեռ հաճախ էր լսվում այդ ժամանակաշրջանում, Գորբաչովը Սուդանի թուրքական 29-ին ժողովրդի ունեցած ղեկավարի ֆունկցիաները ընդհանուր առմամբ հավասարակշռությունից՝ հարձակվելով ինչդեռ Բաֆլի, այնպես էլ Երևանի կուսակցական առաջնորդների վրա. «Մենք ժողովուրդների կարիք ունենք, իսկ դրանք անմասն են. երկու կողմերն էլ թափվում են դրան: Բոլորիդ մասն էլ խառն է այս ամենում»:

Հենց հայացք մետելով 1988 թվականի ղեկավարին՝ ակնհայտ է դառնում, որ Գորբաչովն այս ահագնացող հակամարտությունը զսպելու միայն երկու մարտավարություն կարող էր բանեցնել: Ի տարբերություն իրեն, նա չէր կարող առաջինը՝ զանգվածային ռեպրեսիաների մեթոդին: Հայաստանի և Ադրբեջանի բազմաթիվ ակտիվիստների մասսայական ձեռնարկություններն անուշադր մի առաջնություն կասեցրին խորհրդային երկու համարադրությունների բնակչության կրեմլը, սակայն բազմաթիվ առումով դրա գիծը Գորբաչովի համար շատ մեծ կլիներ, իսկ խռովությունները լարված կհետաձգվեին: Երկրորդ տարբերակը, որը ենթադրում էր համաձայնության ձեռնարկման ուղղված ժողովրդավարական բանավեճի ծավալում սահմանափակ կասարկած այցելությունների, կողմերի հեն բանակցությունների, հակամարտության հիմնախնդիրներն ուսումնասիրելու նպատակով անկախ հանձնաժողովներ հիմնելու և փոխադարձ ընդունելի լուծում գտնելու ուղղությամբ ջանքեր ներդնելու միջոցով, այն ժամանակի համար, անգամ խորհրդային ամենաազատական առաջնորդ ունենալու դեպքում, անհավանական էր: 1988 թվականի խորհրդային Կոմկոմսուն մեծ կարգի որևէ նախաձեռնություն չէր զարգացրել անհրաժեշտ Գորբաչովին դարաբաղյան վեճի ժողովուրդներում ունեցած դերակատարման համար, հայերն ու ադրբեջանցիները մեծ մեղադրում են ոչ այն բանում, որ չկարողացավ արդար միջնորդի դեր ստանձնել, այլ, որ չկարողացավ, օգտագոր-

ծելով Կրեմլի իշխանությունը, Ղարաբաղը հանձնել իր միակ օրինական սիրողը՝ հենց իրենց:

Փաստերը ցույց են տալիս, որ Մոսկվան 1988 թվականին արդեն կորցրեց լիակատար վերահսկողությունը Հայաստանի և Ադրբեջանի նկատմամբ: 1988 թվականի մայիսին Գորբաչովը փոխեց և՛ Երևանի, և՛ Բաֆլի կոմունիստական կուսակցությունների ղեկավարներին, սակայն անմիջապես լարվեց, որ մասնավորապես փոխարինողները Ղարաբաղի հարցի շուրջ էլ ավելի կարծի դիրքորոշում ունենան: Խորհրդային երկու համարադրություններն էլ ձեռնամուխ եղան լուծարման և անհաշիվ մարտերի, ազգայնական մոտեցումների ընդունման, մոտ կառույցների ձևավորման և համադասարանաբար իրենց հայ կամ ադրբեջանական փոխադասություններին զանգվածաբար արտահանելու գործընթացին:

Հաջորդ ջրբաժանը 1990 թվականն էր, երբ խորհրդային առաջնորդները «կորցրեցին» Ադրբեջանը, մայիս Բաֆլի փողոցներն ազգայնական ընդդիմությանը զիջելով, իսկ այնուհետև իրավիճակն էլ ավելի սրելով, երբ Ադրբեջանի «Ժողովրդական ձապաս»-ին ճնշելու նպատակով բազմաթիվ մարտեր բանակր, ինչի արդյունքում սղանվեցին մի քանի տասնյակ բազմաթիվ զոհեր: Այս ճգնաժամի առաջին զոհերը դարձան Բաֆլում մնացած հայերը, որոնցից իննսունը զոհվեցին ջարդերի ընթացքում, մինչև կիսացնեին տարածվել բազմաթիվ: Բաֆլում վերջնականապես կորցրեց ազգերի միջև հանդուրժողականության դրսևորման օրրանի իր հանրավել:

Լարվածության ան և բաց դառնալը

Խորհրդային Միության փլուզման արդյունքում 1991 թվականին դարաբաղյան հակամարտությունը բազմաթիվ կարգավորվեց վերաբերման միջոցակամի: Նախկին 15 խորհրդային համարադրություններ իրենց խորհրդային սահմանների ժողովուրդներում անկախ

Այսօրհան եր ղաճեռազմի դաժան իրակաճությունը: Սակայճ դա-
նում ճեղի իր չափաբաժինն ուճի մաճ արճափին աճխարհը, որն ի
վիճակի չեղաճ աճելիճ ճեղը՝ սաճարելու ղաճեռազմող կողմերի
լուճում ճճնելու ղաճաճաճակաճությանը: Դաժաճության արճա-
հայճմաճն օրինակնեղին գուղե իճարավոր եճ ողե բաղաճություն ճալ
«սղաճիր-կաճ-կաղաճվեաճ» իրաճիճակով թելաղրվաճ ճաղմակաճ
գորոճողությունեղի ճաճաբաճության օղաճակնեղում (թեղեճ դճ-
վաղ եճ ճաղմավարակաճն ճաճաբաճություն ճճնել իղջալուղի դեղեղե-
րում, ող իաճկաճաբաղ մեճ դեղ եճ ողեղեղ վրեղխնղության
ճալխեղվաճ ճարճաղթեղը): Դաղթաճակ ճաճնելու իաճար աղթե-
ղաճցիճեղին իարկավոր եղ սեղմել ճճեղաճկաճն եճ աղաղաճկաճն օղ-
ղափակաճաճն օղակը Դարաբաղի օղաղ. մղաճակ, ող մղաճն, ող
ղղղղղ իղաղորեղլ: Պոլսիսկ աղյաճ գնղղ: Դալեղն, իղեղն իղթիճն,
ղիղի Դարաբաղղ իղղեղի աճկալալղ վրեղեղին ղաճեղաճնղալ
աճղղղի. մղաճակ, ողն մղաճն իաճաճն աղյաճ գնղղ:

Խնդրի լուծմանը նպաստելու շեսամկյունից ինչդիսի՞ եզրակացու-
թյուններ կարելի է անել հակամարտության արմատների և դրա զար-
գացման համառոտ այս վերլուծության արդյունքում: Նայիս, որ մեղա-
վորը սոցիալ-սնեստական թայմանները չէին և, որ հայ-ադրբեջանա-
կան սոցիալական ու սնեստական կաղերը, թեղեհ սարիների ըն-
թացում վնասված, սակայն, լիովին վերականգնելի են: Երկուող, որ
Ղարաբաղի խղախական մախկին կարգալիճակը կառուցվածա-
լին ճակասագրական բացթողումներ էր թաղունակում, ինչի արդ-
յունում ձևավորվել էր փոխաղարձ անվսահողության և անաղաղ-
վողյան զգացողողություն, և որ միայն մերկայի հղոր ուժերը, ի դեմս
Ռուսաստանի և Արևմուտքի, ունակ են ստեղծելու անվսանցողյան
նոր համաղարիակ համակարգ, որը բղոր կողմերին հնարավոր ազ-
բեսիայից արղաղվագրված լինելու երաշխիքներ կսրամաղի: Եվ
վերջաղես, որ հակամարտության էղթյունը թարիակված է մեղ ֆա-
ղախական թղառումներում, որոնց շրջանակներում սղվոր են գործել
Հայաստանն ու Ադրբեջանը ինչղես սեղիական, այնղես էլ հակա-
ռակ կողմի կերթարները սահմանելիս: Հակամարտության կաղամ-
ներից ազասվելու համար մրամ լեհս է իրենց ընղիանոր արղազայի
վերաբերղալ անկեղծ երկխոսողթյուն սկսելու ղիսանական ջանղ գոր-
ծաղրեն: 1988 թվականից ի վեր Էրեմայից Ղարաբաղը վերածվել է
հար խորացող վիղի, սակայն ինչղես հայերը, այնղես էլ աղրբե-
ջանցիները լեհս է ջանան վերաիմասավորել դրա ընկալումը, ոչ
միայն իրև զղոս սարածի, այլ նակ իրև մի կամըղի, որը և՛ հողալի
իեներան է երկու կողմերի համար, և՛ անմիջականորեն կաղում է մի
կողմին մղաի հեհ: